

העיר והמגדל

החלק הראשון של פרק יא מוקדש לסיפור הידוע של מגדל בבל. הפסוק הפותח את הפרק דורש עיון מדוקדק:

וַיְהִי כָּל הָאָרֶץ שָׁפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֶחָדִים.

בראשית יא א

רבותינו שאלו בגמרא מה משמעות הנאמר בפסוק זה?

כתיב 'ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים' – ר' לעזר ור' יוחנן, חד אמר: שהיו מדברים בשבעים לשון, וחורנה אמר: שהיו מדברים בלשון יחידו של עולם, בלשון הקודש.⁶¹⁴

ירושלמי, מגילה, פרק א, הלכה ט

אין כאן מחלוקת. התורה באה לומר לנו שהאנושות הייתה במצב מיוחד: הייתה לה שפה אחת ובנוסף – לכל אומה הייתה שפה משלה. שבעים לשונות כנגד שבעים גויים שנוצרו בעקבות הפלגה,⁶¹⁵ ושפה אחת, שפת ההתגלות, שפת הקודש שהובנה על-ידי האנושות כולה. דבר זה מעיד על כך שבשלב מסוים בהיסטוריה של האנושות התקיים מימוש של האוניברסלי, באופן המובהק והמוחלט ביותר.⁶¹⁶

614 "הלשון היא לא קדושה. היא הלשון שתכליתה לבטא את הקדושה" (מתוך השיעור).
"יש באמירה זו שני דברים מהותיים: הראשון, ההגדרה שנותן המקרא של האוניברסל: אחדות תוך שמירה על הייחודיות של כל אחד. השני, כדי לדבר על האוניברסל, מדברת התורה על הלשון. מדוע? משום שהאדם הוא חי מדבר ... האחדות היא מציאות והייחודיות של כל אחד מעשירה אחדות זו" (מתוך שיעורי הרב על מגדל בבל).

615 "צריך להבין שהלשון מייצגת זהות. לכן, כאשר המדרש אומר 'שהיו מדברים בשבעים לשון', צריך להבין שהיו כבר שבעים גויים" (מתוך שיעורי הרב על מגדל בבל).

616 "יש שאלה שהטרידה אותי זמן מה: יש במספר שפות לטיניות הבדל בדרך שבה מכנים מדינות: למשל אומרים la France - זה נקבה, ואומרים le Portugal - זה זכר. זה לא רק עניין סמנטי. מדוע זהות מסוימת מזהה את עצמה בעיקר כזכר ואחרת כנקבה? כלומר

הזכרתי בשיעור הקודם שההגדרה שהתקבלה של הזהות האנושית היא שהאדם הוא חי מדבר. לומר שהיה בידי האדם שפה אחת, זה לומר שהאנושות כולה חייתה אז מצב של אוניברסלי ממש, קונקרטי. בלי השפה האחת הזו, השלום, שהוא למעשה האידיאל המשיחי, אינו אפשרי - השלום בין האופנים השונים להיות אדם שהופיעו בעקבות הפלגה.

הקדמה הטכנולוגית כפרויקט האנושות

השאלה שאנחנו צריכים לשאול את עצמנו היא מה טיב השפה האחת הזו? האם היא הלשון של יחידו של עולם או האם היא יכולה להיות השפה של אופן מיוחד להיות אדם, של פרצוף אחד של האדם הרוצה והמצליח לכפות את שפתו, את הדבר האחד שלו על כולם? במילים אחרות, האם יש כאן אחדות אמיתית או אחדות כפויה - אחדות שמוחקת את הגניוס המיוחד של כל זהות?

וַיְהִי בְּנִסְעָם מִקֵּדֶם וַיִּמְצְאוּ בְּקֶעֶה בְּאֶרֶץ שְׁנַעַר וַיֵּשְׁבוּ שָׁם.

בראשית יא ב

פסוק זה קצת מסתורי במבט ראשון. מי נסע? לא נאמר. אולם בסוף הפרק הקודם, נאמר שבני שם, במיוחד בני עבר, היו יושבים בהר הקדם:

וַיְהִי מוֹשְׁבָם מִמֶּשָׁא בְּאֶבֶה סְפֵרָה הַר הַקֶּדֶם.

בראשית י לא

יוצא אפוא שחלק מבני שם עזבו את מקומם והגיעו לארץ שנער שהוא מקומו של נמרוד, כפי שעולה מפסוק י בפרק י. השאלה היא כמובן מדוע עזבו את מקומם? לפני שאענה לשאלה זו, צריך גם להבין מדוע נאמר דווקא שהם נסעו משם. מדוע לא נאמר למשל שהם הלכו? אפשר להבין את הנאמר "וַיְהִי בְּנִסְעָם מִקֵּדֶם" כאינדיקציה לניתוק מהמצב הקודם. אותה קבוצה רצתה שינוי. הם בתנועה.

בני אדם, אולם יש גניוס מיוחד לכל משפחה ממשפחות האדמה. גם היחס לאדמה שונה. יש מי שמתייחס לאדמה כאמא ויש כאבא. זה מגלה משהו לגבי המאפיינים של כל זהות וצריך להעמיק בנושא" (מתוך שיעורי הרב על מגדל בבל).

התנועה מאפיינת את העולם המערבי בכללותו. במערב נולד הרעיון של הקידמה, של ההתקדמות. ואם מחברים רעיון זה עם אי־שביעות הרצון מהמצב שנוצר בעקבות הפלגה, אפשר להבין מדוע קבוצה זו הלכה לשנוער. גם שם ישב אדם, נמרוד, שלכאורה לא היה שבע רצון ממה שקרה. אותה קבוצה הצטרפה לנמרוד והם חלקו אבחנה קיומית זהה: צריך לעשות מעשה כדי לשנות את המצב שנוצר בעקבות הפלגה.

זה מה שמסביר רש"י בד"ה "בנסעם מקדם": "שהיו יושבים שם כדכתיב למעלה 'ויהי מושבם וגו' הר הקדם", ונסעו משם לתור להם מקום להחזיק את כלם ולא מצאו אלא שנוער". מה מוסיף לנו רש"י? האם הוא מתאר בעיה פיזית - איך יוכלו כל בני האדם לשבת במקום אחד, כאשר הוא כותב "לתור להם מקום להחזיק את כלם", או שמא הוא מצביע בדיוק על הרעיון שלהם - רעיון משותף לנמרוד ולאותה קבוצה מבני שם, לתקן את הפלגה, לבנות מחדש את האוניברסל האנושי?

השאלה היא מהו המעשה שצריך לעשותו כדי לתקן את המצב?

וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ הִבֵּה נִלְבְּנָה לְבָנִים וְנִשְׂרָפָה לְשִׂרְפָּה וְתִהְיֶה לָּהֶם הַלְבָּנָה לְאַבֵּן וְהַחֲמֵר הִיא לָהֶם לַחֲמֵר.

בראשית יא ג

מי מדבר בפסוק זה? מסביר רש"י:

"איש אל רעהו: אומה לאומה: מצרים לכוש, וכוש לפוט, ופוט לכנען.

"אומה לאומה" - אין כאן יוזמה פרטית. יש כאן תכנית משותפת לכל בני חם, עם נמרוד בראשם. והם הזמינו את כל האומות להשתתף בפרויקט הזה. הם קראו לכל האנשים בעלי הרצון הטוב להיות שותפים ביוזמתם:

"הבה": הזמינו עצמכם. כל הבה לשון הזמנה הוא, שמכינים עצמן ומתחברים למלאכה, או לעצה, או למשא. הבה - הזמנו; אפריילייר⁶¹⁷ בלע"ז.

לכאורה יש במהלך שלהם דבר חיובי: מציעים להשתמש בטכנולוגיה כדי

לשנות, כדי לשפר את תנאי חייהם: "נִלְבְּנָה לְבָנִים וְנִשְׁרָפָה לְשִׁרְפָּה וַתְּהִי לָהֶם הַלְבָּנָה לְאֹכֵל וְהַחֹמֶר הָיָה לָהֶם לְחֶמֶר". זה למעשה מה שהאדם עושה מאז ומתמיד: הוא משנה את העולם הטבעי. הוא אינו מסתפק במה שיש לפניו. הוא רוצה לשפר, לשנות, לקדם, ולצורך זה, הוא ממציא טכנולוגיות, לא רק כדי להקל על חייו, אלא כדי לשנות את עולמו.⁶¹⁸ אין במעשה הזה כשלעצמו שום דבר שלילי. השאלה היא לאן רוצה האדם לקחת את עולמו. השאלה של התורה היא: האם כוונתו היא מוסרית? האם אני משתמש בקדמה הטכנולוגית כדי להמציא תרופה חדשה שתציל חיים או כדי לפתח כלי נשק חדש שבעזרתו ניתן יהיה להרוג אנשים? שאלה זו התחדדה במיוחד אחרי מלחמת העולם הראשונה והוגים רבים עסקו בה, גויים כיהודים, בעקבות הטבח שהיה בשדות הקרב במהלך המלחמה - טבח שהביא להרהור עמוק מאוד בתפקיד הטכנולוגיה, בתועלת של הקידמה עצמה. רבים עסקו בשאלות אלו, כגון היידגר ימ"ש או להבדיל פרנץ רוזנצוויג.

האדם החדש

וַיֹּאמְרוּ הֵבֵה נִבְנָה לָנוּ עֵיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם פֶּן נָפוּץ
עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ.

בראשית י ד

בפסוק ד, מסבירה התורה לראשונה מה הייתה כוונתם של אנשי מגדל בבל: לבנות חברה - "עיר", לא רק מגדל, כפי שיותר מדי פעמים אומרים. המגדל הוא הפרויקט המשותף לאנשי החברה הזו, העיר הזו, ופרויקט זה, מעצם טבעו, אף פעם לא אמור להסתיים, משום שראשו אמור להיות בשמים.

618 "הרעיון להשתמש באש כדי לייצר אבנים הוא תחילת הפיתוח הטכנולוגי. יש כאן הבנה מצד האדם שיש בידו היכולת לשנות את העולם בו הוא חי. תחילת האידאל שהקדמה הטכנולוגית משפרת את מצבנו. אולם יש לשים לב למילה 'הבה' בפסוק. מי אמר למי? זה לא ברור. 'הבה' - אמר תוך הסכמה כללית בשתיקה: כולנו שותפים לרעיון הזה. אבל יש כאן סכנה: האם התורה רוצה כאן לגלות לנו את הממד הבלתי־פרסונלי המאפיין יוזמות כאלה? יתרה מזו, האם, בעזרת קידמה זו, האדם יכול, ירצה להחליף את האל, הבורא? האם אין כאן תיאור של מהות המרידה של נמרוד? הטכנולוגיה, הקידמה הן עכשיו 'האל' החדש? המדע הוא האליל החדש. הוא יפתור לנו את כל הבעיות..." (מתוך שיעורי הרב על מגדל בבל).

המוטיבציה לאופרציה הזו היא: "פֶּן נִפּוֹץ עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ". לכאורה, זה בלתי מובן, אלא אם כן מבינים שלא מדובר בפיזור פיזי אלא בפיזור "זהותי". במילים אחרות, כוונתם הייתה לתקן את האסון של הפלגה שבעקבותיה התחיל עידן הגלות של הגויים. איך מתקנים? מקבצים את כל אופני להיות אדם סביב פרויקט שאף פעם לא יכול להסתיים, ולצורך זה, צריך לאחד את בני האדם, כולם, בחברה אחת. במילים אחרות, צריך לבנות מחדש את קשרי המשפחה, את האחוה בין בני האדם כדי שהעיר תהיה באמת עיר אחת. או במילים אחרות, צריך להמציא אדם חדש שיעסוק בקדמה טכנולוגית, שיהיה ממוקד בפרויקט הזה. אני כבר בשלב זה רוצה להדגיש נקודה אחת: לבנות את האחוה סביב פרויקט טכנולוגי, זה למעשה לבנות, לקבץ את האנושות כולה סביב "המשהו", הבלתי־פרסונלי. זה למעשה לקבוע שהשפה האחת תהיה השפה של המשהו, קרי המתמטיקה, ולא יותר שפתו של יחידו של עולם, לשון הקודש.

זה גם אומר שאם מדברים שפה זו, שפת המשהו, לא ניתן יהיה לשאול עוד שאלות מוסריות, משום שבשפה זו אין מילים שבעזרתן אפשר לנסח שאלות כאלה. שפת המשהו היא שפה כמותית בטבעה. בני האדם מוזמנים, אם כן, לבלות את כל חייהם במימוש הפרויקט הזה: לבנות את המגדל, לבנות את עולם המשהו, לטפח אותו ולשכוח מכל האתגרים המוסריים הקשורים לפרויקט הזה - בראש ובראשונה, להפסיק לדון בשאלת כבוד האדם, ערכו, תרומתו הייחודית וכו'.

וכדי למכור רעיון מהפכני זה לכלל בני האדם, צריך לגייס תועמלנים שיסבירו שאם בני אדם לא מאוחדים, המלחמות בפתח. לכן, הסיסמה השיווקית של החברה הזו צריכה להיות: השלום. זה מהות הפרויקט שנמרוד מציע רשמית לבני דורו, והוא מזמין את בני שם דווקא - לאותה קבוצה שהגיעה לשנער, למכור מסר זה לשאר בני האדם. הם אמורים לשמש כשלוחיו ולהפיץ את תעמולתו.

אני שייך לדור שחי מעין פרויקט זה לפני מלחמת העולם השנייה. מה אמרו אז במדינות המערב שניצחו במלחמת העולם הראשונה? לא עוד מלחמות. עלינו להתאחד. המציאו אז את חבר העמים. הסיסמה הייתה שהשלום מעל הכול. הצרה הייתה שלא הבינו בזמן שיש מי שמנצל את תמימות מנהיגי המערב כדי לממש את זממו. צריך מאוד להיזהר מסיסמאות כאלה. הן תמיד יפות. מי לא בעד השלום? היהודים מאוד תמימים. הם רק

שומעים את המילה שלום והם כבר שוכחים את כל השאר, שוכחים את לקחי ההיסטוריה.

גם בבירת המועצות מכרו חלום מעין זה, וכדי לממש אותו, המציאו "אדם חדש": האדם הסובייטי. זה היה פיקציה. הם הזמינו מהפכנים מכל העולם לבוא ולהצטרף למהפכה הזוהית הזו. האדם הסובייטי כממש את החלום של "פועלי כל העולם, התאחדו". ומי רץ ראשון לפני המחנה להצטרף? היהודים. אחרי מלחמת העולם השנייה, היו בצרפת הרבה סטודנטים יהודים שהיו חברים במפלגה הקומוניסטית והם היו מוכנים להקריב את כל יהדותם על מזבח המהפכה, כדי להיות הדוגמה של האדם החדש.⁶¹⁹ היו גם כאלה שהיו מוכנים לבגוד בעם ישראל, בבני המשפחה שלהם כדי לממש את חלומם. כשהייתי מדבר עם חלקם שבאו ממשפחות בעלי רקע מסורתי או אפילו אורתודוקסי, הייתה לי התחושה שאותו אדם חדש הוא למעשה עבורם מימוש החלום המשיחי.

619 "אני זוכר במהלך שנות החמישים [של המאה העשרים] ויכוחים מרים במסגרת ה-UEFJ (איחוד הסטודנטים היהודים בצרפת) לגבי עמדת האיגוד כלפי הסטודנטים היהודים שהשתייכו לתנועה המרקסיסטית, ובמיוחד כלפי החברים במפלגה הקומוניסטית, שהייתה אז בשיא כוחה. הצלחנו לשמור על האיחוד הזה כעשר שנים למרות מגוון הדעות הרחב ביותר של החברים השונים. אולם השאלה הייתה חריפה מדי כדי שלא נחליט. התייעצתי אז עם הרב אליהו מונק ז"ל, רבה של הקהילה האורתודוקסית 'עדת היראים'. הוא היה רב גדול ובכל שאלה קשה הייתי מתייעץ איתו. לא רצינו לשבור את האחדות הזו. זה היה חשוב לנו אחרי המלחמה, אולם הגענו למסקנה שיש גבול למגוון הדעות שאנחנו מוכנים להכיל. קבענו עמדה ברורה והיא שמי שמתכחש לממד הלאומי שלנו שם את עצמו בחוץ. מי שחושב - לא רק חושב אלא בפועל מתכחש להשתייכותו הלאומית, בוגד בעמו. זה מה שקרה עם הנוצרים הראשונים. הם היו יהודים שבגדו ביהודה וראו את עצמם כרומאים. אותו הדבר היה כאן: במקום לראות את עצמם כחלק מעם ישראל, אותם סטודנטים חברי המפלגה הקומוניסטית ראו את עצמם כחלק מעם חדש ופעלו נגד אחיהם. אני זוכר שאחד ממנהיגיהם אמר לי פעם: 'אם המחיר של המהפכה העולמית הוא רצח מאה אלף יהודים, אני מוכן לכך!'. שנים לאחר מכן פגשתי אותו. הוא שינה את דעתו והתוודה שאכן באותה תקופה כך חשב. הפכנו לידידים גם אם לא הסכמנו עדיין על דבר. הוא אמר לי: 'לפני שפגשתי אותך הייתי שונא את הדתיים, עכשיו, בגללך, אני שונא אותם. לא אסלח לך על כך' (מתוך שיעורי הרב על עם ישראל - יוסף ויהודה).

מי בנה את העיר והמגדל?

הנאמר בפסוק ה מפתיע:

וַיֵּרֶד יְהוָה לִרְאֹת אֶת הָעִיר וְאֶת הַמִּגְדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְנֵי הָאָדָם.

בראשית י ה

הביטוי "וירד ה'" הוא ביטוי המופיע גם במתן תורה. לכן, עלינו להבין שלכאורה התגובה הראשונה של ריבונו של עולם לעצם בניית העיר והמגדל, היא חיובית. אולם צריך לדייק בהמשך הפסוק: "אֲשֶׁר בָּנוּ בְנֵי הָאָדָם". מי בנה את העיר ואת המגדל? בני האדם או "האדם" - האדם החדש של נמרוד? אסביר את השאלה: האסטרטגיה של נמרוד הייתה לשים את הדגש על הקולקטיב האנושי, על האחידות. מחיר האחידות הוא מחיקת האישיות הפרטית של כל אחד ואחד. זה היה המחיר שיש לשלם כדי למנוע מלחמות עתידיות. אם אין הבדל בין בני האדם, אין להם שום סיבה לריב אחד עם השני. בחברה שבה הקולקטיב הוא מעל הכול, הוא הכול, אין שום מקום ליוזמות פרטיות. מי שיוזם הוא בוגד, הוא מסוכן. חייבים להיצמד לסיסמה הפשוטה: הכול לטובת הכלל. ומיהו הכלל הזה? מיהו הקולקטיב הזה? אני נמרוד.

האם השלום המיוחל, המובטח, אינו שווה הקרבה "קטנה" זו? נאום מעין זה נקלט היטב בחברה שחוששת מחזרה למצב שאפיון את דור המבול, מצב של חמס ושפיכות דמים.⁶²⁰ הגאונות והדמגוגיה של נמרוד מתגלות כאן כאחת: הוא אכן מציע, לכאורה, מודל זהותי, תרבותי ופוליטי אחיד שימנע סכסוכים ומלחמות. זה בהחלט יכול לכבוש את ההמון.

ומה עם סגולת הפרט? שאלה זו בחברה כזו היא שאלה כפרנית, משום שהיסוד של המודל האחיד הזה, הוא שאין שום חשיבות לפלוני או לאלמוני. הפרט הוא רק חלק מהקולקטיב. מה שחשוב הוא רק הפונקציה שהוא ממלא, כפי שמדגים זאת המדרש:

רבי פנחס אומר: לא היו שם אבנים לבנות את העיר ואת המגדל, מה היו עושים? היו מלבנים לבנים ושורפין אותן כיוצר חרש עד שבנו אותו גבוה

620 ראו ילקוט שמעוני - בראשית, פרק ו, רמז נא: "דבר אחר 'כי מלאה הארץ חמס' חמס זה עבודה זרה דכתיב 'כי מלאה הארץ חמס'. חמס זו גלוי עריות 'חמסי ושארי על בבל'. חמס זו שפיכות דמים 'מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם'."

שבעים מיל, ומעלות היו לו ממזרחו וממערבו, אלו שהיו מעלין את הלבנים היו עולים ממזרחו, ואלו שהיו יורדין היו יורדין ממערבו, ואם נפל אדם ומת לא שמים את לבם עליו, ואם נפלה לבנה אחת היו יושבין ובוכין ואומדין או לנו אימתי תעלה אחרת תחתיה.

פרקי דרבי אליעזר פרק כד

התיאור של המדרש מדויק להפליא: יש כאן חברה מתועשת, פונקציונלית לחלוטין, העוסקת אך ורק בהשגת היעדים שנקבעו עלידי המנהיג או עלידי האנשים הממונים על התכנון השנתי. מה מקום בני האדם בחברה זו? האם יש לכל אחד מקום לתרומתו הייחודית? האם הפרט יכול לתת דרור לסגולה המיוחדת שלו? התשובה פשוטה וברורה: כבני אדם, אין. כל אחד ממלא פונקציה ותו לא. וזה בדיוק מה שריבונו של עולם בא לראות, בא לבדוק: האם מי שבנה את העיר הוא "בני אדם", כלומר כל אחד לפי הגניוס הפרטי שלו, הייחודיות שלו, או שמא יש כאן "האדם", מין פיקציה הממלאת פונקציה? במילים אחרות, האם יש כאן ערך למישהו, לפרסונלי או לא? והתברר שמה שיש הוא רק המשהו, הבלתי־פרסונלי.

שאלה: מה משמעות המילה 'שם' בפסוק "וַיֹּאמְרוּ הִבָּה נִבְנֶה לָנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם"? **תשובה:** משמעות המילה 'שם' היא מתן תכלית, קביעת יעד. זו תגובה חיובית לכאורה, אולם היא מתועלת לכיוון הלא נכון: "פֶּן נִפּוֹץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ". הווה אומר שאם אנחנו מפוזרים, אנחנו נילחם אחד בשני. זה בלתי נמנע. השאלה היא מה מקור החשש הזה, הרי נאמר לנח ובניו, אחרי יציאתם מן התיבה: "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת בָּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם פָּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ"⁶²¹

מה שאנחנו מגלים בפסוקים אלה הוא שאין ערך לאדם באשר הוא אדם. יש לו ערך בתור בונה המגדל, בתור משתתף בתוכנית לטווח ארוך שמציעים בני חם לאנושות כולה: "נִבְנֶה לָנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם". תוכנית זו לא ניתנת למימוש בדור אחד, כך שכולם יהיו ויישארו מרוכזים ומאוחדים בהשגת היעד המשותף ולא יתפנו לחשוב על שינוי שיטת המשטר או על רעיונות נשגבים אחרים. זו מהות החברה הטוטליטרית. נמרוד מציע אחידות כפתרון לבעיה - אחידות על בסיס זהותו הוא,

אחידות המוחקת את כל שאר זהויות האדם. אחידות, ולא אחדות אמיתית, היודעת לכבד כל זהות. הייתי אומר שהוא מציע לבנות "אדם חדש". זו סיסמה ששמענו אותה רבות בתנועות הסוציאליסטיות, המרקסיסטיות: "האדם הסובייטי". זו פיקציה, אבל צריך להבין מדוע רעיון זה תפס מבחינה היסטורית? הווה אומר שהוא בא לענות על צורך אמיתי. מה שאני מנסה להסביר הוא ששורש הצורך האמיתי הזה הוא באי־שביעות הרצון מהמצב שנוצר בעקבות הפלגה. חלום התיקון נשאר אצל הגויים,⁶²² וגם כמובן אצל היהודים, וכל פעם שחלום זה מתעורר מחדש, הוא מעורר סקרנות אצל המונים, הוא מעורר תקווה עצומה אצל ההמון. מדוע? משום שכחלום הוא אמיתי, כצורך הוא אמיתי.

מושג האדם

אוסף מילה על המושג הזה "האדם" בהגות הפילוסופית. הפילוסופים והאנתרופולוגים מרבים לעסוק בהגדרת האוניברסל האנושי והמאפיינים שלו. לשם כך המציאו, בעיקר החל מהמאה השמונה־עשרה, מושג מופשט הנקרא "האדם". למשל עשו זאת ההוגים שהשתתפו בפרויקט האנציקלופדיה הגדולה של דידרו בצרפת. אמנם כבר אז שאלו אותם את השאלה: היכן, במציאות ההיסטורית, נמצא אותו האדם? יש מי שאפילו אמר בצחוק: "ראיתי בחיי צרפתים, איטלקים, רוסים, וכו' ... אני גם יודע, בזכות מונטסקייה, שיש פרסים, אך כשהמדובר ב'האדם', אני מצהיר כי מעודי לא פגשתי; אם הוא קיים, הוא לא ידוע לי".⁶²³ ברור היה לכולם שמדובר במושג מופשט שלא קיים במציאות, ומשום כך, יש לכל אחד ואחד מההוגים האלה הגדרה משלו לגבי אותו האדם.

622 "צריך להבין דבר חשוב הקשור להיסטוריה ולסוציולוגיה של המערב: הנצרות טוענת שרק פעולה מיסטית־מגית, לא פעולה ארצית כפי שהם רגילים לומר, יכולה להציל את האדם הנפול ממצבו. אי אפשר, לדידם, לתקן את העולם על־ידי פעולה אנושית. התיאולוגים הנוצרים בעלי תפיסה דיכוטומית: 'תנו לקיסר את אשר לקיסר ותנו לאלוקים את אשר לאלוקים'. הם התייאשו לגמרי מהאפשרות של תיקון דרך הטבע וכך הם חינו דור אחר דור במשך מאות שנים, עד שהגיע 'יהודי' אחר - קרל מרקס - אתם יודעים שאביו התנצר, ונתן למערב תורה 'משיחית' חלופית הגורסת שדווקא דרך המעשה הפוליטי, האדם יכול לשנות את מצבו, את עתידו. הוא יכול לתקן את החברה האנושית" (מתוך שיעורי הרב על קהילות ישראל).

623 הכוונה לפילוסוף האנטי־מהפכני ג'וזף דה־מאיסטר (1753-1821) בספרו "הגייגים על צרפת".

השאלה שהטרידה אותי, כאשר הייתי סטודנט צעיר, הייתה השאלה הבאה: מה מקור השוני בין ההגדרות האלה? מדוע ההגדרה של קאנט שונה מזו של דידרו או של מונטסקייה? התשובה נמצאת בדברי רבי יוסף ג'קטליה בספר 'שערי אורה'. זה ספר מבוא ללימוד הקבלה הספרדית שלפני חשיפת קבלת האר"י ז"ל, וצריך ללמוד אותו לעומק שוב ושוב. אגיד את הדברים בשפה שלי, בשפת הנגלה: מקור ההבדל הוא במשוואה הזהותית הפרטית של כל הוגה. כל הוגה שייך לאומה מסוימת, לזהות מסוימת, ויש בו האופן המיוחד להיות אדם - סגנון מסוים להיות אדם, בהתאם לזהותו. לכן הסגנון של קאנט אינו יכול להיות הסגנון של דקארט. וכמובן, גם צריך להוסיף לכך שלכל אחד שורש נשמה משלו ודרך מיוחדת לתפוס את המציאות ואת עצמו. השוני בתפיסות, בהסתכלויות הוא התוצאה הישירה של הפלגה - פיצול הערכים ופיצול הזהות. מאז, כל תרבות תופסת את הזהות האנושית בצורה שונה. לכן ההגדרה שהיא תבחר למושג המופשט הזה "האדם" תלויה באותם ערכים המטופחים עלידי אותה זהות, ואין שום ספק שהזהות הגרמנית תופסת אחרת לגמרי את הדברים לעומת הזהות הצרפתית או האנגלית.

צריך לציין נקודה נוספת בפסוק "וַיֹּאמְרוּ הִבֵּה נִבְנֶה לָנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בְּשָׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם": מה משמעות ההדגשה 'לנו' בביטוי "וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם"? זה בא לגלות את מחשבתם העמוקה של נמרוד ושותפיו: אנחנו נהיה המקור לכול. לכול, זה אומר במיוחד ובעיקר, לערכים. אנחנו נקבע את סולם הערכים ואת תוכנם. זה שורש מה שמכנים כיום החילוניות, אולם ליתר דיוק, צריך לדבר על השיטה ההומניסטית. זה מחזיר אותנו למה שכבר למדנו עם אדם הראשון: הרצון שלו לקבוע את סולם הערכים, להיות המקור שלהם - "וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הֵיאָךְ כָּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע".⁶²⁴ רצון זה לא נעלם עם אדם הראשון.⁶²⁵

624 בראשית ג כב.

ראו גם שמונה פרקים לרמב"ם, פרק ח.
625 "בסדר של האמת המופשטת, קל מאוד לסדר את ההבחנה בין הקטבים של הערכים: כאן הטוב וכאן הרע. במופשט, אני מתבונן ברעיונות של ערכים מובחנים. אבל במציאות, הכול מעורבב. והנה, האדם ניגש לידיעה המסוכנת הזו. זהו הזרע של כל האפיקורסות. יש קריאה שנייה שתעזור לנו להבין על מה מדובר: 'הֵן הָאָדָם הֵיאָךְ כָּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע'. כלומר הוא נעשה 'כאחד', כלומר - מקור לעצמו, והידיעה של הטוב והרע נובעת מתוכו. זה מה שמכונה בפילוסופיה 'הומניזם': האדם נעשה עצמו למידה של הערכים. אני הוא זה שמחליט מהו טוב ומהו רע. אתם מבינים עד כמה חמור חטאו של האדם הראשון. הקריאה הראשונה מובילה לקריאה השנייה: אם, משהתחלתי לטעום מהידיעה של העולם, אני מכיר אותו רק באי־ההירות הזו של טוב ורע מעורבים

הוא חי גם כיום. זהו, אולי, האתגר הגדול מכולם: מה מקור המוסריות? מה היסוד? האם המקור הוא אלוקי, טרנסצנדנטי כפי שאומרים הפילוסופים, או אנושי, אימננטי? והאתגר הזה הוא תולדה ישירה ומכוונת מצד הבורא, של בריאת האדם כבן חורין. מה משמעות האמירה הזו "להיות בן חורין"? המשמעות פשוטה: האדם יכול לומר "לא" לבוראו. הבורא מציג והאדם יכול להגיד: תודה, שמעתי ותשובתי היא "לא". לא, למה? לערכים שלך! אני האדם אקבע. והפלא הגדול והעצום הוא שהבורא מכבד קביעה זו!

תוצאות המשפט

אני חוזר לפסוקים:

וַיֹּאמֶר יְהוָה הֵן עִם אֶחָד וְשָׁפָה אֶחַת לְכֻלָּם וְזֶה הַחֹלֶם לַעֲשׂוֹת וְעַתָּה לֹא יִבְצֵר מֵהֶם כָּל אֲשֶׁר יִזְמוּ לַעֲשׂוֹת.

בראשית י ו

שוב אנחנו רואים כאן לכאורה תגובה חיובית: "הן עִם אֶחָד וְשָׁפָה אֶחַת לְכֻלָּם". למדנו בעבר את המשמעות של המילה "הן" מבחינת הקב"ה:⁶²⁶ המילה "הן" באה לבטא פעולה חיובית בהתאם למחשבת הבריאה.

שאלה: אבל המדרש אומר שרצו למרוד נגדו!

תשובה: אם יש אחדות אמיתית, זה חיובי. זה מה שריבונו של עולם רוצה לברר. עם אחד, אנושות אחת, אחווה אמיתית, זה דבר חיובי, אפילו אם זה נגדו, ר"ל. שפה אחת? הם באמת אוניברסל אחד. השאלה היא איפה הפרט בסיפור הזה: האם יש מקום לייחודיותו, לגאונותו? "זֶה הַחֹלֶם לַעֲשׂוֹת". המילה "לעשות" מחזירה אותנו לנאמר בסוף מעשה בראשית: "אשר ברא אלוקים לעשות" - "לעשות" זה לתקן. לתקן מה? את אסון הפלגה. לכן, צריך להבין שזו הייתה עשויה להיות ראשיתו של מהלך הולדה משיחית מוצלח. אבל לא נאמר: והם התחילו לעשות. כתוב: 'החילם', לשון חול, חולין. אומר המדרש:

- אז בסופו של דבר לא נשארת אלא דרך אחת: אני הוא זה שיקבע איך להגדיר את הטוב ואיך להגדיר את הרע" (מתוך שיעורי הרב לפרשת בראשית).

626 ראו סוד מדרש התולדות, חלק ב, עמ' 27.

'אז הוחל' – אמר רבי סימון: בשלושה מקומות נאמר בלשון הזה לשון מרד, 'אז הוחל לקרוא בשם ה', 'זיהי כי החל האדם', 'הוא החל להיות גבור בארץ'. איתניבון: והכתיב 'זוה החלם לעשות'! אמר להם: קיפת על ראשו של נמרוד ואמר: זה המורדן עלי.

בראשית רבה, פרשה כג ז

מסביר מהרז"ו: 627

'זוה החלם': אצל דור הפלגה כתוב 'הן עם אחד ושפה אחת לכולם'. 'זוה החלם לעשות', ומאחר שאמר 'ושפה אחת' לשון נקבה, היל"ל וזאת. ע"כ דורש 'זוה החלם' על נמרוד, שכתוב אצלו 'הוא החל' שהוא מרד והמרד הכל. ומ"ש 'טפת בראשו', פירושו שפרסם אותו לרעה והראה עליו כמו באצבע: זה המורד והמרד הכל. וא"כ פסוק 'הוא החל' ופסוק 'זוה החלם', שניהם על נמרוד, על כן נחשבו לאחד.

הסברו עמוק ומדויק: למה או למי מתכוונת התורה במילה 'זוה'? תשובתו: לנמרוד. הוא הפך את האחדות הזו לחולין. הוא ניצל אותה לטובתו האישית. הוא לא היה לשם שמים, להיפך, הוא פעל כדי לממש את האינטרס האישי שלו. לכן, 'זַעֲתָהּ לֹא יִבְצֹר מֵהֶם כֹּל אֲשֶׁר יִזְמוּ לַעֲשׂוֹת'. יש כאן מזימה מאחורי מה שנראה כדבר חיובי - "לעשות". אחרי בירור זה, הגיע הזמן למשפט הדור:

הָבָה נִרְדָּה וְנִבְלָה שֵׁם שְׁפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שִׁפְתֵי רֵעֵהוּ.

בראשית י ז

לירידה השנייה של ריבוננו של עולם יש השלכות. פסק הדין ברור: האחדות שלהם אינה אחדות אמיתית. היא מתחזה לכך. היא למעשה אחדות, ובאחדות זו, נמחק הערך הסגולי של כל אדם, נמחק הפרצוף היחידאי שלו, ומחיקה זו היא נגד רצונו של הבורא, כפי שעולה מדברי הגמרא במסכת סנהדרין השואלת: "ומפני מה אין פרצופיהן דומין זה לזה? שלא יראה אדם דירה נאה ואשה נאה ויאמר שלי היא, שנאמר (איוב לח טו) 'יִמְנַע'

627 רבי זאב וולף איינהורן (1792-1862). היא חיבר, בין היתר, פירוש למדרש רבה, ספר מדרש תנאים על ברייתא דל"ב מידות.

מִרְשָׁעִים אוֹרֶם וְזֹרֵעַ רָמָה תִּשְׁבֵּר⁶²⁸. יש לכל אחד פרצוף שונה בכוונה תחילה מצד הבורא, ומי שרוצה לכפות אחידות, למעשה מורד נגד הבורא, נגד יחידו של עולם. האחד האמיתי אינו עוד. לכן השפה האחת הועלמה מן המרחב הגלוי, השפה כאמצעי לתקשורת בין התודעות זו עם זו, בין איש לרעהו.⁶²⁹

התוצאה השנייה של המשפט היא שחדלו לבנות את העיר:

וַיִּפֶץ יְהוָה אֶתְּם מִשָּׁם עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וַיַּחְדְּלוּ לְבִנְתַּת הָעִיר.

בראשית יא ח

חדלו לבנות את העיר אולם לא נאמרה מילה על המגדל עצמו. האמת היא שבניית המגדל נשארה החלום של האנושות כולה, מאז. מחפשים כל פעם מחדש דרך להחיות רעיון זה.

למה גורמת ההתגלות?

ננסה בעזרת מדרש שלמדנו בעבר להבין לעומק מה קרה בעקבות ההתגלות הזו - "וַיֵּרָד יְהוָה לִרְאֹת אֶת הָעִיר וְאֶת הַמִּגְדָּל". המדרש עצמו עוסק בהבנת התגובה להתגלות בהר סיני: "וַיֵּרָד יְהוָה עַל הַר סִינַי אֶל רֹאשׁ הָהָר"⁶³⁰.

היאך הקול יוצא אצל כל ישראל? כל אחד ואחד לפי כוחו: הזקנים לפי כוחן, הבחורים לפי כוחן, והקטנים לפי כוחן, והיונקים לפי כוחן, והנשים לפי כוחן, ואף משה לפי כוחו, שנאמר (שמות יט) 'משה ידבר והאלהים יענו בקול' - בקול שהיה יכול לסובלו; וכך הוא אומר (תהלים כט) 'קול ה' בכח' - 'בכוחו' לא נאמר אלא 'בכוח': בכוחו של כל אחד ואחד. ואף נשים מעוברות לפי כוחן. הוי אומר כל אחד ואחד לפי כוחו.

שמות רבה, פרשה ה ט

"קול ה' בכח", 'בכוחו' [של הקב"ה] לא נאמר אלא 'בכוח', בכוחו של כל

628 סנהדרין לח ע"א.

629 "מרגע זה, שפה זו הופכת ללשון הקודש אצל העברים" (מתוך שיעורי הרב על מגדל בבל).

630 שמות יט כ.

אחד ואחד - ההתגלות גורמת לכוחו של כל אחד ואחד להיחשף, להופיע מחדש.⁶³¹ ממד האדם היחידאי מופיע במלוא תוקפו בזמן ההתגלות, והתוצאה במגדל בבל הייתה ההעלמות של האחידות המלאכותית שנכפתה על כולם על-ידי נמרוד. הערך של האני של כל אחד התפרץ שוב והתוצאה הייתה שחדלו לבנות את העיר, אותה חברה מלאכותית.

והתגלה דבר נוסף: יש גם לארץ פנים. הביטוי הזה, "פני כל הארץ", מעניין ביותר. האם בשפה אחרת מדברים על פני הארץ כדי לומר שהם התפזרו בכל מקום על כדור הארץ? מדוע בלשון הקודש יש פנים לארץ? יש כאן אינטואיציה עמוקה של העברי הרואה במה שנראה במבט ראשון כחומר בלבד, כלומר כמשהו בלבד - מישהו, גם אם ממד זה הוא בפועל מכוסה לחלוטין.⁶³²

"וַיִּפֶּץ ה' אֶתָם" - האם יש כאן עונש או שמא מדובר בתוצאה הישירה של מעשיהם? הם אמרו 'פן נפוצ' וזה התקיים בהם, כפי שמדגיש זאת רש"י בפירושו.⁶³³ אני שואל את השאלה משום שרבים אומרים בפשטות שיש כאן מימוש של הכלל של "מידה כנגד מידה".⁶³⁴ למה הכוונה? ההסבר הפשוט הוא שיש כאן עונש. הם תכננו לעשות דבר רע והם קיבלו את עונשם על כך. אולם יש כאן שאלה עקרונית: ניקח כדוגמה אדם שגנב. התורה אומרת לנו מה עונשו. האם העונש הזה הוא בגדר של "מידה כנגד מידה"? קשה לומר זאת, אלא אם כן אנחנו מבינים שהעונש קשור למעשה שהאדם עשה. כאן הבעיה: כאשר כיום בית המשפט שם אדם בבית הכלא, האם יש קשר בין עצם כליאתו של האדם ובין מהות המעשה שעשה? בוודאי שלא. שמים אותו בבית הכלא כדי קודם כל למנוע ממנו לגנוב שוב, כדי להרחיק אותו. זו לא המשמעות של הכלל "מידה כנגד מידה". צריך להיות קשר מוסרי בין המעשה

631 ראו דובר צדק לרבי צדוק הכהן מלובלין, ליקוטים ד, קיב: "ידוע כל פעולות וכל דבורי בני אדם, הכל הוא מעצמות ה' ית' שה' ית' פועל ומדבר באותו רגע ענין זה, רק שהוא כטעם ה' יתן אומר המבשרות צבא רב, שבהתפשטות הוא מתפשט לכמה אנפין בכל נברא כפי מה שהוא כלי קבול להשמיע הק"ד [=הקלא דהדרא] [כידוע דקול החוזר הוא כפי השתנות המשמיע אותו קול החוזר בקשיותו ועניינו כנודע בחכמי הטבע] ...".

632 "ממד המישהו נמחק לחלוטין. לכן הקב"ה מפיץ אותם על פני כל הארץ. יש כאן מסר עמוק ביותר: יש לארץ פנים, גם אם היא נראית כחפץ בלבד, כמשהו בלבד. עליהם לגלות את ממד המישהו, הפנים של הארץ, אחרת בניית העיר, כלומר החברה האנושית, תתגלה כאסון" (מתוך שיעורי הרב על מגדל בבל).

633 "וַיִּפֶּץ ה' אותם משם": בעוה"ז מה שאמרו פן נפוצ נתקיים עליהם, הוא שאמר שלמה (משלי י) 'מגורת רשע היא תבאנו'.

634 סנהדרין צ ע"א: "כל מידותיו של הקב"ה מידה כנגד מידה".

ובין התגובה האלוקית. הבנה זו היא עיקר בתורה: מה אנחנו אומרים בקריאת שמע פעמיים ביום? אם שמוע תשמעו ... אז יהיה גשם בעתו והארץ תיתן את יבולה. אם שמוע תשמעו, זה במישור המוסרי - איך אני כאדם מתנהג ... אז יהיה גשם, זה לא באותו מישור בכלל, זה במישור התופעות, במציאות. התורה מחדשת חידוש עצום כאשר היא קובעת שיש קשר, גם אם זה לא נראה לנו, גם אם זה לא נהיר לנו בכל עת, בכל תופעה. הזכרתי זאת משום שרבותינו אומרים בגמרא שאנשי דור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא. הם אומרים זאת על סמך הפסוק שלנו: "וַיִּפֹּץ ה' אֶת־מַשְׁם" (משם):

דור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר וַיִּפֹּץ ה' אֶת־מַשְׁם עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ (וכתיב וַיִּמָּשֶׁם הַפִּיִּצִים). וַיִּפֹּץ ה' אֶת־מַשְׁם בַּעוֹה"ז, וַיִּמָּשֶׁם הַפִּיִּצִים ה' לעולם הבא.

סנהדרין קז ע"ב

זו אמירה קשה ביותר. קשה משום שהיא כוללנית - דור שלם, וקשה משום שיש לכאורה כאן עונש כפול. הסמך לאמירת הגמרא הוא המילה "משם" שהיא מילה מיותרת בפסוק. אם היה כתוב רק וַיִּפֹּץ ה' אֶת־מַשְׁם, הייתי מבין באותה מידה. לכן השאלה היא מה באה המילה 'משם' להוסיף. תשובת הגמרא היא שאין להם חלק לעולם הבא. שואל רש"י, בעקבות המדרש:

למד שאין להם חלק לעוה"ב, וכי איזו קשה של דור המבול או של דור הפלגה? אלו לא פשטו יד בעיקר ואלו פשטו יד בעיקר להלחם בו, ואלו נשטפו ואלו לא נאבדו מן העולם. אלא שדור המבול היו גזלנים והיתה מריבה ביניהם, לכך נאבדו, ואלו היו נוהגים אהבה וריעות ביניהם, שנאמר "שפה אחת ודברים אחדים". למדת ששנאוי המחלוקת וגדול השלום.⁶³⁵ פרש"י לבראשית יא ט, ד"ה "ומשם הפיצים"

רש"י מנסה להבין איזה חטא היה חמור יותר: החטא של דור המבול או החטא של דור הפלגה? החטא של דור המבול היה בעיקרו חטא בתחום של בין אדם לחברו, ואילו החטא של דור הפלגה היה בעיקרו בתחום של בין

אדם למקום. יוצא מדבריו שהחטא בין אדם לחברו חמור יותר. הייתה אז אחווה ביניהם וזה הציל אותם מעונש דומה לאנשי דור המבול. זה מה שמסביר הרב דוד פארדו, בעל הפירוש 'משכיל לדוד' על התורה:⁶³⁶

"ומשם הפיצם וכו' וכי איזו קשה וכו'": לפי הנר' דברים הללו שלא במקומן דהול"ל כן על ויפץ ה' אותם בעה"ז, אלא נר' דהיא גופה קמ"ל רבנו דהא דאמר' חבור עֲצָבִים אֶפְרָיִם הִנֵּחַ לוֹ (הושע ד יז), אלא בעה"ז, אבל לא מפני זה יהא חוטא נשכר שלא יקבלו פורענותם, שהרי הוא שמור לעה"ב, ולפיכך תחלה כתב ומשם הפיצם וכו' שאין להם חלק לעה"ב כמו דור המבול, ואח"כ מסיים בה דמ"מ בעה"ז הרויחו להיותם בשלום שלא נשטפו כמו דור המבול.

משכיל לדוד לבראשית יא ט

יוצא מכל זה שהפצתם על פני כל הארץ היא לא עונש, כפי שאנחנו מבינים מושג זה כיום, אלא היא התוצאה של פירוק האחידות המלאכותית. והיא גם מחזירה אותם למה שנאמר לנח ובניו: "פָּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ". זה לגבי העולם הזה, אבל לגבי העולם הבא, הסיפור שונה: הם מדרו בה' ובמלכותו. מה אמר נמרוד? אני הוא. אין הוא ית', ר"ל. כדי להבין את הקביעה של חז"ל, תארו לעצמכם אדם שכל חייו אמר, טען, לימד שאין בורא, שאין משגיח. האם, מבחינתו, אותו אדם חושב שבבוא הזמן הוא יעמוד עם כולם למשפט לפני בוראו? מבחינתו אין שום משמעות לשאלה זו. היא חסרת כל משמעות. מדוע? כי אין הוא ית', אין משפט וכמובן אין עולם הבא. הכול מתחיל פה ומסתיים פה. לכן, מבחינתו, לא יכול להיות לו חלק לעולם הבא משום שאין עולם הבא כלל.⁶³⁷ אותו דבר נכון לגבי אנשי אותו הדור. ברגע

636 הרב דוד פארדו (1719-1792) נולד בוונציה. בשנת 1761 התמנה לממלא מקום הרב הראשי של יהודי בלגרד, ובשנת 1773 נתמנה לרב בעיר סרייבו. בשנת 1781 החל במסעו אל ארץ ישראל ובשנת 1782 התיישב בירושלים וכיהן כחבר בבית הדין של המהרי"ט אלגאזי. כתב ספרים רבים, וביניהם הספר משכיל לדוד שהוא פירוש על פירושו של רש"י לתורה. 637 "תארו לעצמכם אדם שכל חייו כפר בעצם קיום המשפט בבוא הזמן. לכן מבחינת 'מידה כנגד מידה', הוא אינו מגיע למשפט. אותו דבר נכון לגבי המכחיש את קיומו של העולם הבא. המשנה אומרת שאין לו חלק לעולם הבא. אפשר גם לומר שזהו עונש מבחינת 'מידה כנגד מידה', אולם לאמיתו של דבר אין זה כך. העונש האמיתי שלו היה להגיע לעולם הבא שבו הוא לא האמין כלל. למשל תארו לעצמכם את ז'אן-פול סרטור מגיע לעולם הבא. האם יש עונש גדול מזה עבור מי שאמר ולימד שנים רבות שאין משמעות לעולם?" (מתוך שיעורי הרב על ספר תהילים - מזמור א).

שהם אימצו את קביעתו של נמרוד שהכול אימננטי, שהמוות הוא סוף פסוק, אין שום טעם לדבר על עולם הבא. זה איננו. לכן, הם קבעו בעצמם את גורלם: אין להם חלק לעולם הבא.

גלות הגויים

עַל בֶּן קָרָא שָׁמָּה בְּכָל בֵּי שָׁם בְּלֵל יְהוָה שָׁפַת כָּל הָאָרֶץ וּמִשָּׁם הִפְיָצָם
יְהוָה עַל פָּנֵי כָל הָאָרֶץ.

בראשית יא ט

פסוק זה מהווה כעין סיכום של הפלגה ותוצאותיה. השפה האחת נעלמה ובני הדור הופצו על פני כל הארץ. בני הדור, כלומר השבעים גויים. ואנחנו כעת ננסה לסכם את הנושא לפי הפרספקטיבה של המקרא. נתחיל עם הערה כללית: ראשית, יש להגדיר כיצד הסיפור ההיסטורי של התורה מעורר בנו את המודעות לרעיון של האוניברסל, ושם הסיפור המקראי מזמין אותנו להפוך את נקודת המבט הרגילה שלנו. כלומר, בתודעת התרבות האנושית לדורותיה, רעיון האוניברסליות מוקרן תמיד אל העתיד, כיעד שיש להשיגו. מדובר באידיאל שהתודעה האנושית חשה בו כהכרחי - חיוני הוא שההיסטוריה של הייעוד האנושי תזכה למשמעות, ושהקיום האנושי יגלה מחדש את מובנותו, מיידיותו של האוניברסל האנושי.

עלינו לשים לב למאמץ שלם של התרבות ההומניסטית במיוחד, לחפש ולהמציא מחדש את הרעיון שלפיו קיים מין אנושי אחד ויחיד, ולבנות הלכה למעשה את מפת האוניברסל האנושי, כלומר של האנושות שמפויסת עם עצמה, מעבר לכל הייחודיים והזהויות הפרטיקולריות. כוונתי היא שבתרבות הכללית, הנתון הראשוני הוא הפרטיקולריות, ואילו האוניברסליות מופיעה כאידיאל שיש לשאוף אליו. אידיאל שמעולם לא הושג - כך נדמה, כל עוד ההיסטוריה נמשכת, שכן ההיסטוריה היא עימות ומלחמות בין זהויות פרטיקולריות, בכל הרמות ובכל המישורים. הרי, אם תרצו, המשוואה הראשונית של התרבות הכללית: אנחנו מודעים לעובדה שנקודת המוצא היא הפרטיקולריות הזהותית - יש אופנים שונים להיות אדם, ועלינו לשאוף לנוע מעבר לנתון ראשוני זה. במובן מסוים, זוהי הנחת היסוד של כל שיטה או משנה אוניברסלית.

אולם על פי הסיפור המקראי, יש להפוך את ההסכמה הזו. בראשית ההיסטוריה האנושית התקיים אוניברסל אנושי ממשי ומוחשי - אוניברסל זה אבד, ובדיוק ברגע זה מופיעה זהות חדשה, הזהות העברית, העתידה לקבל את השם ישראל, על במת ההיסטוריה, עם תפיסת עולם ייחודית משלה של האוניברסל, שיש לגלותו מחדש, אוניברסל שיש לבנותו מחדש. זה מה שעולה משני הפרקים י ו-יא המוקדשים לפלגה עצמה ומתחילת פרק יב המתאר את תחילת דרכו של אברהם אבינו.

נעיר כעת הערה נוספת מהותית ביותר לגבי הדרך שבה התורה מספרת את אשר קרה עם כל הדורות מקין והבל עד לדור הפלגה. ראוי לשים לב לכך שהמקרא מתאר את כישלונה של האנושות, שאחרי עשרה דורות הוביל למבול, בראש ובראשונה ככישלון מוסרי. מדובר בבעיה שמתחילה עם הריבוי האנושי, אך ריבוי זה מיוצג כבר בסיפורם של קין והבל: מרגע שיש שני בני אדם, פורצת המלחמה, מתעוררת היריבות, מופיעה התוקפנות הבין-אישית. השיא של כישלון מוסרי זה מגיע בדור המבול. לאחר המבול מתחילה ההיסטוריה האנושית מחדש מתוך הניצולים - משפחתו של נח. בתוך כלל האנושות הנפולה, אם אפשר לומר כך, הייתה משפחה אחת שבה עדיין נותר סיכוי למוסריות, ולכן היא ניצלה מהמבול. כך נשמרת הלכידות הפנימית של הסיפור המקראי: ההיסטוריה ניתנת לנו כמקום של מבחן מוסרי, ובסופו של דבר, כאשר נערך המשפט, הקריטריון לשיפוט הוא, באופן טבעי, מוסרי במהותו. מכאן שיש סיכוי, שמן המשפחה של נח תיפתח שוב היסטוריה אנושית חדשה, בעלת סיכויים מוגברים להצליח בהתמודדותה עם הבעיה המוסרית. ואנו רואים שלמעשה, לאורך כל הזמן שעובר מסיום המבול ועד סיפור מגדל בבל, כלומר מן הרגע שבו האנושות מתחדשת ממשפחת נח - "וְאַלֶּה תוֹלְדֵי בְנֵי נֹחַ שֵׁם חָם וְיִפֶּת",⁶³⁸ התורה מתארת את האנושות כאחדות אחת, כעם אחד מורכב מ'משפחות האדמה':⁶³⁹ "אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת בְּנֵי נֹחַ לְתוֹלְדֹתָם".⁶⁴⁰ וגם אחרי ההיפרדות לשבעים גוים, "וַיְהִי כָל הָאָרֶץ שָׁפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֶחָדִים" בניסיון לתקן את המצב החדש. הדגשתי מספר פעמים במהלך השיעור את הדגש שהתורה שמה על העובדה הזו כדי לתאר את התקופה שבה האוניברסל האנושי היה דבר מציאותי, קונקרטי: הייתה שפה אחת.

638 בראשית י א.

639 בראשית יב ג.

640 בראשית י לב.

והנה, בעקבות מרידה נגד עיקרון האחדות, מרידה המערערת על קיומו של הבורא, המקור האחד לכל קיום לפי התיאור המדויק של המדרש, נשברה ונאבדה האחדות של המין האנושי. וכך, התורה מתארת כיצד אבדה אותה אחדות: השפה האחת נעלמת, ומתחילות להישאר רק השפות הפרטיקולריות, וכך האנשים אינם מבינים זה את זה עוד. כלומר, על פי התבנית המקראית, האחדות האנושית הייתה הנתון הראשוני, והפיזור של הייחודיים והפרטיקולריים אירע אחר כך. אם כן, אנחנו כעת, אחרי הכישלון של מגדל בבל, במצב שמתאפיין על-ידי ריבוי הגויים וגויים אלה הם בגלות. הם מפוזרים. המין האנושי בגלות. לכל גוי ארץ משלו, שפה משלו, גניוס לאומי משלו, תרבות משלו, זהות משלו. שבעים גויים ואין בתוכם ישראל.

לפיכך, מעצם עיקרו של העניין, העם שעתיד להפוך לישראל הוא עם שמחוץ למניין - עם שנמצא מחוץ לריבוי של שבעים האומות, שבו התפצלה האחדות האנושית שאבדה. ואנו רואים שריבוננו של עולם ממתין. אפשר לומר זאת בלשון פילוסופית: ההיסטוריה ממתנה. ובלשון מקראית, מופיעה כאן מידת ארך אפיים של הבורא, כלומר מידת הסבלנות של הבורא.

לומר שההיסטוריה ממתנה, זה לתת ביטוי לארך אפיים של הבורא. ולמה הוא ממתין? הוא ממתין למישהו שיצמח מתוך אחת מן האומות, מתוך תוכה של אחת מאומות הגויים - מישהו שיהיה מסוגל להמציא זהות אנושית אחרת, זהות אשר תוכל "מכל העמים",⁶⁴¹ מתוך פיזור העמים, לבנות מחדש את האחדות, לשים קץ לאסון של גלות הגויים, של ההיסטוריה האנושית.

ואכן, אנו מגלים שלאורך כל ההיסטוריה - זוהי הבנה מסוימת של ההיסטוריה שעלינו להפנים והתורה מסייעת לנו בזאת - שכל אחת מן האומות הופכת, בתורה, לאימפריה; כל אחת מן האומות נעשית אימפריאליסטית. כל אחת מן התרבויות הבסיסיות, בזמנה שלה, נוטלת על עצמה, כך נראה, את חלום האנושות לבניית אוניברסל מחודש. אך במקום שאותו אידיאל של שיקום האוניברסל יתממש, הוא מתהפך והופך לאימפריה, לאימפריאליזם, אם ניתן לומר כך, וזאת על פי מנגנון שנראה כמעט בלתי נמנע: האומה המובילה, האומה המרכזית באותו רגע היסטורי, זו שבתוכה

641 ראו שיערי דמעה, חלק ב, עמ' 155: "עם ישראל הוא בחיר לבו של הקב"ה. 'אשר בחר בנו מכל העמים'. לא כתוב בברכה זו מבין כל העמים אלא מכל העמים, כלשון הפסוק: 'נְדִיבֵי עַמִּים נֶאֱסָפוּ עִם אֱלֹהֵי אֲבֹתָם כִּי לֵאלֹהִים מִגִּי אֶרֶץ מִצְרָיִם וְנִעְלָה'. הגמרא מסבירה: 'נְדִיבֵי עַמִּים נֶאֱסָפוּ עִם אֱלֹהֵי אֲבֹתָם ... אֱלֹהֵי אֲבֹתָם שֶׁהָיָה תְּחִלָּה לְגֵרִים'. 'נְדִיבֵי עַמִּים' הֵם נְצִיגֵי הָאֲנוּשׁוֹת כֹּלָה וְהֵם מוֹגֵדִים כְּעַם אֱלֹקֵי אֲבֹתָם, בְּבַחֲנֵת 'וְנִבְרָכוּ בְּכָל מְשֻׁפָּחַת הָאֲדָמָה'."

עובר, כפי שהיה אומר ברגסון, ההינף החיוני (l'élan vital), האומה שנמצאת באותו רגע בשיא המהלך ההתפתחותי שלה, נדונה, כמעט בגזירת גורל, לכפות את האופן שלה להיות אדם על שאר האומות. הרי זו בדיקת ההבחנה שבין האוניברסליזם שיש לשוב ולבנותו, לבין האימפריאליזם. הכול מתרחש כאילו האומות שצמחו מתוך התפצלות האחדות הראשונית של המין האנושי, נידונו לאימפריאליזם, בשעה שחלומן, שאיפתן האמיתית, הוא באמת שיקום האוניברסל.

ולאחר מכן, בהמשך ההיסטוריה, כאשר ישראל מתחיל להתקיים כישות בפני עצמה, אנו מגלים את ההסבר לאותה משיכה יוצאת דופן שמפעילה על היהודים כל תנועה מעין זו בעת לידתה. בכל פעם שתנועה תרבותית בעלת אופי אוניברסליסטי מופיעה בעולם, היא קוסמת באופן עמוק לתודעה היהודית. מתברר שהיהודים אינם לומדים את לקחי ההיסטוריה, ושוב ושוב הם נופלים לאותו הפח. כאילו הם אומרים לעצמם: הפעם זה אמיתי, הפעם זה יצלח. אותם יהודים שוכחים את לקחי העבר ורצים כדי להצטרף לתנועה החדשה, עד שמתברר שהם למעשה הקורבנות הראשוניים שלה. הם מזהים בסיסמה של התנועה החדשה משהו אמיתי, אותנטי מבחינת הערכים שהם בעצמם נושאים. ואין זה משנה אם זה במצרים של פרעה, בפרס, ביוון או ברומי, או קרוב יותר לנו, ברוסיה או במקום אחר בעולם. אנחנו נמשכים אחרי גרעין האמת שיש בתנועה הזו, עד שהפח נסגר והאמת מתבררת: במקום אוניברסליות אמיתית, יש כאן ניסיון לכפות על כל העולם אופן מאוד פרטיקולרי להיות אדם, תוך מחיקה של כל שאר האופנים להיות אדם. כאילו הפלגה לא קרתה. אבל היא קרתה והיא, מבחינה זו, בלתי הפיכה: יש כאן שבעים אופנים להיות אדם.

על סמך הבנה זו, באה התורה ואומרת לנו, בני הזהות העברית, שהאוניברסליות האמיתית אינה יכולה לצמוח מהגויים. מדוע? משום שבעקבות הפלגה, כל אחת מאומות העולם לקחה עמה, ברגע התפצלות האחדות האנושית, רק חלק מהגניוס האנושי. לפיכך, הכול מתרחש כאילו אומות העולם נידונו למלחמה מתמדת זו בזו; שאין מוצא, שאין פתרון ממשי, קונקרטי, לאותו אידיאל של אוניברסליות אם הוא עובר דרך אימפריה כלשהי הנחשבת כשליחה שלו.

אם תרצו, הכול מתרחש כאילו כל אומה ואומה היא גאונות אותנטית. ואכן, אנחנו היהודים, שנדדנו בין כל האומות, יודעים היטב שכל אומה גאונית בדרכה שלה. וזו גם הסיבה להשתייכות הכפולה שלנו כיהודים בגולה:

כל יהודי, גם ישראלים בני זמננו, נושאים עמם זהות תרבותית כפולה. וכפי שאתם יודעים, שום יהודי לא יחליף את ה"גוי" שלו בגוי אחר. ובצורה אנקדוטלית, רגילים לומר לעיתים שיהודים גרמנים הם גרמנים, ויהודים צרפתים הם צרפתים, ואנחנו נראה עד כמה מתגלה כאן המסתורין של אותו אופן להיות אדם שמסוגל להיות, לעיתים לסירוגין ולעיתים ברוזמנית, גם גרמני וגם צרפתי ... מי, חוץ מהיהודי, מסוגל לכך ...

אמרתי שריבוננו של עולם מחכה, ממתין. למי? לאברהם. הדגשתי פעמים מספר שהיו מספר מועמדים להיות "אברהם" ואנחנו למדים מהסיפור המקראי עצמו שנהיה אברהם האדם אשר היה בבבל, באור כשדים והחליט לחזור לעבריות שבו ולכן לחזור לארצו. מה היה מיוחד בו? מה מיוחד בעבריות הזו? העבריות היא אופן מאוד מיוחד להיות אדם - מיוחד בזה שהעברי מסוגל להיות "אדם". להיות "אדם" זה להיות מסוגל להיות כל האופנים להיות אדם ברוזמנית.⁶⁴²

אנחנו מכירים את הביטוי "להיות ככל הגויים". משמעותו אינה כפי שרגילים להסביר, ששאיפתנו היא להיות גוי אחד בין כל הגויים, לבטל למעשה את הייחודיות שלנו. גם אם באמת כך הייתה שאיפתנו, היא לא תצלח. איננו יכולים. שאיפתנו היא להיות ככל העמים יחדיו. שאיפתנו היא לבנות מחדש את האוניברסל האנושי שאבד. זו הייחודיות שלנו.

שאלה: איך אנחנו רואים שאכן אברהם הבין שהוא נושא בקרבו את הייעוד הזה?

תשובה: מה הוא עושה אצל נמרוד? מדוע הגיע לשם? מדוע הצטרף אליו? משום שגם הוא לא היה שבע רצון מהמצב שנוצר. מדוע פרש? משום שלא היה מרוצה מהמצב שנוצר במהלך בניית העיר והמגדל. בשלב זה אפשר

642 "המיוחדות שבזהות האנתרופולוגית שלנו היא שזהות זו שמרה בתוכה את האידיאל של האוניברסליות. המילה 'אוניברסל' היא כמובן מילה מודרנית. ר"ש בן יוחאי משתמש בגמרא בביטוי 'אדם' כדי לציין את התכונה המיוחדת של הזהות העברית ששמרה על אותה אוניברסליות שורשית, קמאית, בבואו לומר: וכן היה ר"ש בן יוחאי אומר: קברי עובדי כוכבים אינן מטמאין באהל שנאמר 'ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם', אתם קרויין אדם ואין העובדי כוכבים קרויין אדם (יבמות סא ע"א). ישראל נשאר 'אדם', כלומר בעל זהות אוניברסלית, כאשר שאר האומות מכונות 'האדם', מבחינת ההשתייכות שלהן למין האנושי. אולם כל אומה אימצה לעצמה זהות פרטיקולרית עקב הפיצול שחל בדור הפלגה. רק אומה ששומרת על חזון האוניברסליות, שזהותה היא להיות אוניברסלית, יכולה לקבל את תורת ה', שהיא היא החוק המוסרי של בורא העולם כולו" (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ה, עמ' 194).

לומר שהוא חש בקרבו שצריך לעשות מעשה. החידוש הוא שהמעשה הזה הוא להמציא זהות חדשה, אופן חדש להיות אדם. הוא מחולל בתוך עצמו מוטציה זהותית. מה תוכנה? לחזור להיות עברי! להאמין שהוא נושא בקרבו את עתיד האנושות כולה! בשלב זה של הסיפור המקראי, טרם דיבר איתו ריבונו של עולם. אבל הוא כבר בדרך.

אני אומר לכם דברים עצומים: יש לאנושות כולה חלום: לבנות מחדש את האוניברסל שאבד, אבל הגויים אינם מסוגלים לממש אותו, ויש צורך באברהם העברי כדי שהחלום הזה יהפוך לממשי! רק העברי מסוגל לחלום ולממש! תנסו להבין מה התגובה של הגוי ששומע אמירה זו? אבל זה בדיוק מה שאנחנו אומרים ועושים מאז! ומי התחיל את כל זה? אדם אחד ושמו במקור אברם. כנגד כל העולם, כנגד כל אפשרות רציונלית, כנגד כל סיכוי. מדוע הוא הצליח במקום שכל האימפריות נכשלו? כי הוא עברי. הווה אומר שהוא נושא בקרבו את הפרטיקולריות של האוניברסל. הוא האב הראשון של העם אשר נושא בקרבו, במהותו את האוניברסל האנושי. הוא לא אחד מהגויים. הוא לחוד.